

HET IS GEEN KOLONIE, HET IS EEN WERELD VROUWEN BEREIZEN EN BESCHRIJVEN INDIË 1852-1912

[pag. 156]

HET MYSTERIE DÉ-LILAH

Darja de Wever

In het geval van de schrijfster Dé-lilah gaat het gezegde 'wie schrijft, die blijft' maar gedeeltelijk op. Hoewel haar oeuvre, dat aan het eind van de negentiende eeuw in minder dan vijf jaar gepubliceerd werd, de indrukwekkende omvang heeft van '2000 pagina's Indisch proza', bevat in zes boeken, is het vandaag de dag vrijwel onbekend. Een eeuw na Dé-lilahs publicaties stuitte de bekende Indië-chroniqueur Joop van den Berg in een antiquariaat op een lijvige roman van een hem onbekende schrijfster. Het betrof Dé-lilahs tweede roman *Hans Tongka's carrière* uit 1898. Het blijkt een boek te zijn met een voor die tijd hoogst opmerkelijk thema: machtsmisbruik, mishandeling en wreedheden jegens de koelies in Deli. Van den Berg vindt het een 'verbijsterend boek, geschreven door een insider' en deze ontdekking maakt hem zeer nieuwsgierig naar de auteur. In Indische literatuargeschiedenissen vindt hij haar naam niet terug.¹ Het werk van Dé-lilah is inmiddels zeer zeldzaam geworden. Een moeizame zoektocht levert hem een aantal romans en wat summiere biografische gegevens op. Na lezing van de boeken is het Van den Berg duidelijk dat het werk van deze auteur opnieuw onder de aandacht moet worden gebracht. In zijn ogen is het vooral van betekenis 'als correctie op het gezapige beeld van tempo doeloe'. Dé-lilahs beschrijving van het koloniale Indische leven is 'boeiend en overtuigend, [...] vooral ook de duistere zijde', merkt Van den Berg op. Hij stelt zich tot taak de stilte op te heffen die na het verschijnen van Dé-lilahs laatste roman, *Madame Caprice* in 1901, het lot van de schrijfster was. Dit resulteert in een aantal publicaties.² Door Van den Bergs inspanningen komt het werk van Dé-lilah de Indische letteren (weer) binnen. Alfred Birney neemt in zijn bloemlezing *Oost-Indische inkt* een fragment op van haar roman uit 1900, *B.B. Kongsie*, over corrupt gedrag van bestuursambtenaren in Deli. Ook in handboeken over koloniale literatuur wordt haar naam nu genoemd.³

Wie was Dé-lilah?

Het oeuvre dat van Dé-lilah is overgeleverd bestaat uit drie romans die in de planterswereld van Deli spelen, namelijk haar eerste roman *Gecompromitteerd* uit 1897 en de twee werken die al genoemd werden, de bundel *Een Indisch dozijntje* met verhalen uit de lagere ambtenarenwereld en de Indische middenstand, volgens Van den Berg 'onmiskenaar de Indo-wereld', de reisroman *Mevrouw Klausine Klobben op Java* uit 1899 en haar laatste roman *Madame Caprice*, die in Japan speelt. Daarnaast publiceerde zij verhalen in kranten en tijdschriften. Over de schrijfster is tot nu toe weinig of niets bekend. Uit haar Deli-romans blijkt dat Dé-lilah goed was ingewijd in de wereld van de tabaksplanters op Sumatra. Ze beschrijft het welvarende leven van administrateurs, het veel schameler bestaan van hun assistenten en hun njais, en het miserabele leven van de koelies. Volgens Van den Berg is haar inzicht in deze wereld vaak uniek voor die tijd. Uit het archief van een van haar uitgevers blijkt dat Dé-lilah vanuit een plantage op Noord-Sumatra werk heeft opgestuurd. Op postpapier met het briefhoofd van Ernest van Renesse uit Medan-Belawan schreef zij

[pag. 157]

briefjes bij haar manuscripten. Algemeen wordt aangenomen dat Dé-lilah het pseudoniem is van Lucie van Renesse⁴, echtgenote van Ernest van Renesse, administrateur van de plantage Belawan, een hoge post in de tabakshiërarchie. Haar meisjesnaam is niet bekend. In de reisroman *Mevrouw Klausine Klobben op Java* is het hoofdpersonage de vrouw van een tabaksplanter op Sumatra. Zij hebben vijf kinderen, die inmiddels allemaal het huis uit zijn. In de inleiding schrijft Klausine Klobben dat het boek een bewerking is van het journaal dat ze tijdens haar reis over Java heeft bijgehouden. Dé-lilah, 'de nieuwe Indische schrijfster' die zij op Java leerde kennen, zou de bewerking hebben gemaakt. Vanwege de levensechtheid en oorspronkelijkheid van de biografische informatie die Klausine Klobben over zichzelf prijsgeeft meent Van den Berg dat Klausine Klobben het alter ego is van Dé-lilah en dus ook van Lucie van Renesse. Een belangrijke 'coming out', zoals Van den Berg het noemt, is het feit dat Klausine Klobben vertelt dat ze een 'nonna' is, een Indo-Europese. Persoonlijk trof het mij dat zij zich in het boek een 'sinjo' noemt, dat *mannelijke* halfbloed betekent en in die tijd, evenals nonna, vaak minachtend werd gebruikt voor mensen van Indo-Europese afkomst. Zij vertelt in het reisverslag over haar afkomst wanneer ze in Semarang een bezoek brengt aan een instituut waar Indische jongens allerlei ambachten leren. Het instituut stelt zich als doel de maatschappelijke toestand der Indo's te verbeteren:

*Met alle liefde zou ik Sientje Klobben, hem [initiatiefnemer dr. Van Lingen] daarin willen steunen, te meer, omdat mijne grootmoeder toch ook eene Javaansche vrouw was en ik dus voor 't vierde gedeelte ook een 'sinjo' ben. Want het is treurig om te zien hoe de Europeanen deze kaste van menschen dikwijls met minachting bejegenen en ze daardoor nog lager doen zinken, in plaats dat zij, als beschaafde, ontwikkelde menschen, alles in 't werk stellen om deze door de natuur en de fortuin minder bevoorrechte wezens tot zich op te heffen.*⁵

Dat er achter het pseudoniem Dé-lilah een vrouw school was overigens niet meteen duidelijk. In een aantal in het algemeen positieve recensies werd haar eerste roman toegeschreven aan een man. Waarschijnlijk werd daarom in haar tweede roman vermeld dat zij tevens de schrijfster is van de roman *Gecompromitteerd*.

De vraag is of we auteur en romanpersonage zonder meer als een en dezelfde persoon mogen zien. Om echt hard te kunnen maken dat Klausine Klobben een alter ego is van Lucie van Renesse en dus ook van Dé-lilah, moet nog het nodige spoorwerk verricht worden. Want hoe verklaren we dat Lucie van Renesse, als echtgenote van een plantagehouder op Sumatra en moeder van vijf kinderen, in korte tijd zo'n ommezwaai in haar leven maakte dat ze rond 1900 in de Japanse hoofdstad Tokyo een taleninstituut leidde en redevoeringen hield over het 'recht der vrouwen'? Dat blijkt namelijk uit een serie artikelen, *Los en vast uit Japan*, die vanaf oktober 1900 onder de naam Dé-lilah in *De Echo. Weekblad voor dames in Indië* verscheen.⁶ Haar vermeende Indo-Europese afkomst is extra interessant in het licht van haar boeken die getuigen van een kritische kijk op de koloniale standenmaatschappij. Wie lost het mysterie Dé-lilah op?

[pag. 158]

'eene humoristische reisbeschrijving'

In een bloemlezing met reisverhalen van vrouwen die aan het eind van de 19de eeuw Indië bereizen en beschrijven mag een fragment uit *Mevrouw Klausine Klobben op Java* van Dé-lilah niet ontbreken. Een eerste beschouwing levert al interessante gezichtspunten op al zal diepgaander onderzoek de lijvige tekst, die bestaat uit twee afzonderlijke delen van samen bijna 500 pagina's, nader moeten duiden. Een voorlopige verkenning wekt de indruk dat er sprake is van een parodie op het genre van het reisverhaal, in het bijzonder het toeristische reisverhaal, dat aan het eind van de 19de eeuw erg populair was. Hierin werden stevast vulkanen beklommen en bekende attracties zoals tempels en badplaatsen bezocht, waarbij een gangbare reisroute werd gevolgd. De uitstapjes van Klausine Klobben zijn echter eerder hilarische escapades dan toeristische excursies. Verder is er sprake van dubbele mystificatie: de auteur, die al schuilgaat achter een pseudoniem, verbergt zich achter een fictief personage met karikaturale trekken. Waarachtige waarnemingen en maatschappelijke

betrokkenheid gaan schuil achter de satirische vorm. In het tweede deel van het boek beaamt Klausine Klobben dat zij inderdaad 'eene humoristische reisbeschrijving over Java [pooft te] maken.'⁷ Haar inleiding staat al bol van de ironie.

Makkelijk gezegd! Maak eens een vuist, als je geen hand hebt! Dat geeft iedereen te doen, want dat is een kunststuk. Ik heb geen hand en kan dus ook geen vuist maken; met andere woorden: ik ben geen schrijfster en kan dus onmogelijk een roman schrijven. Mijne vrienden en mijn man hebben goed praten van 'geef een roman uit, zet je bevindingen en ideeën op papier, beschrijf dat en maak eene copie van dit. Ik heb 't geprobeerd, maar het leek wel groene erwtensoepp; geen stijl en geen orde; zoo alles door elkander. [...] Zoo ben ik bijvoorbeeld zeer bedreven in 't klaar maken van een pastei, 't inenten van een boom, 't overplanten van chevelures [varens], maar een werk schrijven, waarde vrienden! Dáár leg ik de pen bij neêr.

In de tweede helft van de negentiende eeuw gaan aan reisverhalen gewoonlijk geen inleidingen meer vooraf. Voor die tijd was het wel gebruikelijk om in een inleiding verantwoording af te leggen over de publicatie van persoonlijke reisherinneringen. De auteur blijkt altijd overgehaald te zijn door familie of vrienden en stelt zich bescheiden op met betrekking tot de geldingskracht van zijn reiservaringen.⁸ Maar Klausine Klobbens inleiding schaart zich niet in deze ouderwetse traditie. Zij is sterk overtuigd van de zeggingskracht van de 'geest en vernuft' die haar reiservaringen kenmerken: 'Veel beter zou het zijn, wanneer het de wereld in ging, velen zouden er meê gebaat zijn.' Door Dé-lilah bereid te vinden haar journaal uit te werken tot roman zal zij, Klausine Klobben, beroemd worden en zal haar naam niet alleen 'genoemd worden in iederen hoek van den archipel, maar ook in ons Moederland!', zo beëindigt ze haar inleiding.

'Door waar te zijn krijgt Dé-lilahs boek waarde'

Mevrouw Klausine Klobben op Java wordt in diverse Indische kranten besproken.⁹ De critici reageren verdeeld. De journalist Mozes van Geuns schrijft in het *Soerabaiasch Handelsblad*, waarvan hij in de loop van 1900 hoofdredacteur zal worden, in februari van dat jaar positief over Klausine Klobbens humoristische stijl. Hij valt echter over de tekstgedeeltes waar 'altera ego' Dé-lilah op Baedeker-achtige toon het verhaal overneemt. Desondanks vindt hij het boek de moeite waard: 'Zij geeft heel wat interessante bijzonderheden over Java dat zij geheel doorreisde en vertoont een aantal typen die goed geteekend zijn, omdat zij ze volkomen begrijpt. Door waar te zijn krijgt Dé-lilahs boek waarde.' In het najaar van datzelfde jaar krijgt Dé-lilah, notabene in dezelfde krant, een veeg uit de pan van schrijver, publicist en bestuursambtenaar J.E. Jaspers: 'De groote Dé-lilah is na haar 'Klausine Klobben op Java' van alle zijden aangevallen: geraakt hebben haar de critici, gevoelig geraakt, en ze

[pag. 159]

is weggekwaakt van 't tooneel met zoo'n kracht, dat ze het nog voelt, dat ze niet meer gedurfd heeft te luchten haar kennis van Indië. Dat doet me werkelijk plezier!'.¹⁰ Een van die aanvallers is W.J.H. Mulier, eindredacteur van de *Deli-Courant*. Hij schrijft een zeer negatief stuk over het boek, waarin hij haar geestigheid haar grootste vijand noemt: 'Hadde de schrijfster zich onthouden van al de waanwijze dingen geestelijkheden en hatelijkheden, die zij debiteert, wellicht hadden wij het werk niet behoeven te bespreken, thans moeten wij dit boek, dat Deli in een verkeerd daglicht stelt beslist met alle gestrengheid recenseren, hoewel 't ons spijt dat de auteur een vrouw is.'

Het lijkt alsof Mulier voorbijgaat aan de parodie, de overdrijving als stijlform, en de tekst zo letterlijk neemt dat zijn verontwaardigde kritiek op zijn beurt karikaturaal wordt, maar nu onbedoeld: 'En dat wil Hindoeekunst beschrijven, dat ontheiligt Javaansche graven door geestigheden, permitteert zich ongepastheden over Dr. Groneman en doet een zwakke poging om met dien wetenschappelijke reus te worden vergeleken. Gij die daar spot met Boedhabeelden, waar ge met een verwaten dom gezicht tegenaan gestaard hebt, zonder er ook maar een te zien, gij Sientje Klobben, hebt uw boek niet gesierd met de grapjes over

dezen tempel, op welke top Dr. Groneman eens een geheelen nacht heeft doorgebracht in *heiligen* eerbied voor het enorme van dit grootsche kunstgewrocht, zooals het daar door den stille maan beschenen werd.'

Het is duidelijk: een deel van de toenmalige intelligentsia was *not amused* door de toon van de roman. Een pikant detail is dat de beroemde I. Groneman, gewezen lijfarts van de sultan van Yogyakarta en gespecialiseerd in de hofculturen van Midden-Java, Dé-lilah van laster beschuldigde. Zij beweerde namelijk in het boek dat deze zich omringd had met een stoet van louter aantrekkelijk vrouwelijke bediendes. En dat terwijl Dé-lilah zo gastvrij door hem was ontvangen! Volgens een krantenbericht in de Deli-Courant van maart 1900, wederom geschreven door Mulier, was dit geheel bezijden de waarheid en werd Gronemans goede naam hiermee door het slijk gehaald. *Mevrouw Klausine Klobben op Java* is geen sleutelroman, getuige de onverhulde vermelding van werkelijk bestaande personen. In hoeverre de vele andere romanpersonages aan de fantasie zijn ontsproten of echt bestaan hebben zou nader onderzocht moeten worden.

Over twee dingen zijn de critici het unaniem eens: Dé-lilahs gebrek aan literair talent (hoewel zij volgens Van Geuns wel een goed journalist zou kunnen worden), en haar Indo-Europese afkomst. Helaas is niet duidelijk of men zich voor dit laatste baseert op Klausine Klobbens reisverslag of op andere bronnen. Dé-lilahs slechte gebruik van het Nederlands en haar vreemde smaak – die strijdig is met de 'goede vormen' – zijn volgens hen te wijten aan haar opvoeding en het 'geborneerde' onderwijs aan Indische mensen. Dat het Nederlands van Klausine Klobben, dat ze vermoedelijk heeft moeten verantwoorden aan haar Utrechtse uitgever Hendrik Honig, niet dat van de auteur is maar van haar personage, lijkt voor haar critici geen optie.

Klausine Klobben, een onconventionele toerist

Klobben reist volgens een gangbare toeristische route op Java: via Batavia, Buitenzorg en Bandoeng naar Jogjakarta en Solo, om te eindigen in de mondaine kustplaats Soerabaja. Maar zij doet dat let-

[pag. 160]

terlijk en figuurlijk niet via de geijkte paden. Ten eerste reist ze veel alleen, iets wat in die tijd voor een dame van stand, getrouwd met een rijke planter, eigenlijk geen pas gaf. Gezien haar status zijn ook haar vervoermiddelen en verblijfplaatsen zeer ongebruikelijk. In de trein reist zij meestal tweede of derde klasse en ze logeert voornamelijk bij Indonesische bestuursambtenaren of in eenvoudige logementen met weinig of geen comfort. Tijdgenoten die in staat waren door de karikaturale geestigheden heen te kijken leerden op die manier een ander Java kennen. Klobbens ontdekkingsstocht door Java wordt bijna beloond met de ontdekking van een onbekend dwergvolk. Maar dat blijkt op een grap te berusten die een aantal kennissen met haar uithaalt. Ook in deze beschrijving zijn ironie en zelfspot niet van de lucht. Opmerkelijk voor iemand die vanwege 'haar gezondheid' op reis is gegaan is het bezoek van Klobben aan allerlei onderwijsinstituten op Java. Deze interesse is mogelijk in verband te brengen met Dé-lilahs latere loopbaan in Tokyo getuige haar artikelenserie *Los en vast uit Japan*.

Regelmatig mijmert Klausine Klobben over hoe het is om als vrouw alleen te reizen. De ene keer levert dit serieuze reflecties op, de andere keer een hilarische beschrijving waarin de draak wordt gestoken met de 'wenken voor reizende dames' die lezeressen kregen voorgeschoteld in periodieken als *De Echo. Weekblad voor Dames in Indië*. Klobben is een vrouw vol tegenstellingen. Zij is zich sterk bewust van haar verantwoordelijkheden als echtgenote en huisvrouw, maar dat neemt niet weg dat ze ruim vijf maanden van huis weg blijft, terwijl ze maar een retour van zes weken heeft. Haar echtgenoot Jan, wiens tijdelijke vrijgezelschap haar wel zorgen baart, moet dit maar van haar accepteren. Het eiland Java is bekend terrein voor haar, ze is er opgegroeid en verkiest het ver boven Sumatra. Voor Deli heeft ze geen goed woord over. Haar reisverslag is min of meer een loflied op 'de parel' Java, waar je trots op mag zijn als je er geboren bent.

Telkens beschrijft ze haar sterke voorkeur voor Indisch eten. Voor de liefhebbers erg smakelijk om te lezen. Het brengt haar zelfs tot de in die tijd onbetamelijke daad voor Europese dames om gewoon aan de straat in een warong, eetstalletje, lekker te gaan eten.

Daar zat ik dan op de ruwe bank van bamboes, 'quite ladylike', 'quite fashionable' gekleed als een Engelse toeriste, met een mantel om, een sporthoed op en gehandschoend, met een taschje om [...].Ik nam mijn bordje rijst in de hand, een bruin gebloemd bord, met twee barsten er in, na het eerst behoorlijk in helder water afgewasschen en met mijn eigen linnen zakdoek afgedroogd te hebben. De rijst was dampend en geurig met de noodige sajoer, die zeer pikant was, en ik had er een paar stukjes gebraden vleesch bij, benevens een groote kop koffie, de zoogenaamde koffie toebroek, en ik at met zeer veel smaak.¹¹

Zoals gezegd mocht in een toeristisch reisverhaal over Java de beklimming van een of meer vulkanen niet ontbreken. Maar Klausine Klobben weet van haar beklimming van de Tankuban Prahū, nabij Bandung, wel een heel bijzonder avontuur te maken. Hoe dat afloopt, kunt u hierna lezen. Met het weinige dat wij over haar weten blijft Dé-lilah een intrigerende schrijfster. Ik hoop van harte dat haar aanwezigheid in deze bundel collega-onderzoekers zal inspireren om het mysterie verder te ontrafelen.

¹ Wel noemt Dorothée Buur in haar keuze-bibliografie vijf publikaties van Dé-lilah: *Persoonlijke documenten. Nederlands-Indië/Indonesië* (1973).

² Joop van den Berg *Beesten die men muilband en ketting heeft afgenomen* in *Bzzletin*, 23/214, (1994), p. 3-16, Joop van den Berg *Dé-lilah, een vergeten schrijfster van ruim 2000 pagina's Indisch proza*. In *Uitgelezen boeken*, 6/2, (1995) en onder gelijke titel een artikel in *Indische Letteren*, 12/2, (1997), p. 68-78.

³ *Oost-Indische inkt. 400 jaar Indië in de Nederlandse letteren*. Samengesteld door Alfred Birney (1998), p. 123-134. In het handboek *Europa Buitengaats. Koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen* (2002), onder redactie van Theo D'haen wordt in het hoofdstuk *De Indisch-Nederlandsche letterkunde in de 19de eeuw* door Gerard Termorshuizen haar naam genoemd als zesde toevoeging op het lijstje van Indische schrijfsters die Rob Nieuwenhuys in het 'damescompartiment' van zijn *Oost-Indische spiegel* indeelt (1978).

⁴ Dé-lilah als pseudoniem van Lucie van Renesse wordt al vermeld in: *Catalogus van boeken door Nederlandsche vrouwen geschreven en sedert 1850 uitgegeven*, met verklarende lijst van pseudoniemen (1898), p. 101.

⁵ Dé-lilah *Mevrouw Klausine Klobben op Java*, dl.2, (1899), dl 2. p. 140.

⁶ Dé-lilah *Los en vast uit Japan*. In *De Echo, Weekblad voor dames in Indië*, 2/8, nr 8 (1900), p. 179 en nr. 28 (1901), p. 360.

⁷ Dé-lilah *Mevrouw Klausine Klobben op Java*, dl 2, (1899), pag. 171.

⁸ Alexander Bakker *Van paradijs tot plantage. Beeldvorming van Indië in 19e eeuwse reisverhalen*. Doctoraalscriptie Moderne Letterkunde, Rijksuniversiteit Leiden (1995), p. 96.

⁹ Met dank aan Gerard Termorshuizen die mij niet alleen wees op deze recensies maar ze ook bereidwillig afstond uit zijn persoonlijke archief.

¹⁰ Hoe de verhouding tussen positieve en negatieve recensies is geweest moet nader onderzocht worden. Feit is dat haar uitgever niet aan de uitgave begonnen is van de tweede grote reisroman van Dé-lilah: *Mevrouw Klausine Klobben bij de Overburen, Singapore, Penang en het schiereiland Malacca*. Het manuscript werd door Iris van Daalen van het Utrechtse antiquariaat Acanthus in het nagelaten archief van uitgeverij Honig aangetroffen.

¹¹ Dé-lilah *Mevrouw Klausine Klobben op Java*, dl.2, (1899), p. 168.